

Cuprins

PREFAȚĂ 7

UNU. MARTORUL NEMURITOR 13

DOI. LIMBA PAPIRUSULUI 55

TREI. O LUME A CITITULUI 125

PATRU. OCHIUL DE PERGAMENT 179

CINCI. PAGINA TIPĂRITĂ 255

ȘASE. „CONȘTIINȚA UNIVERSALĂ” 315

ȘAPTE. VIITORUL CITITULUI 381

REFERINȚE 431

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ 455

MULȚUMIRI PENTRU ILUSTRAȚII 467

UNU

Martorul nemuritor

„Fii scrib! Crestează asta în inima ta
Astfel ca numele tău să poată trăi ca ale lor!
Sulul e mai bun ca piatra cioplită.
Un om a murit: trupul lui e țărână,
Și poporul lui a dispărut de pe pământ.
O carte e ceea ce face să fie amintit
În gura vorbitorului care-o citește.”¹

„ÎN GURA VORBITORULUI CARE-O CITEȘTE”, a intonat scribul egiptean care, în jurul anului 1300 î.Hr., a socotit că „a citi” însemna „a recita”. Pentru cea mai mare parte a istoriei scrise, cititul era vorbirea. Oamenii își dăduseră mai devreme seama că instrucțiunile, acordurile și scorurile verbale puteau fi denaturate, contestate sau uitate cu ușurință. Era nevoie de un

martor aparte, un „martor nemuritor”, care ar putea reaminti cu voce tare cantitățile și mărfurile fără erori, care ar putea fi interogată oricând pentru a confirma verbal faptele și pentru a opri disputele. Astfel s-a născut scrisul, la o primă analiză, vocea umană s-a transformat în piatră. Când orașele-stat au devenit regate, nevoia de scris a crescut exponențial, necesitând forme din ce în ce mai complexe de documentare scrisă – de fiecare dată destinată citirii cu voce tare.

Cititul a fost întotdeauna diferit de scris. Scrisul prioritizează sunetul, deoarece cuvântul rostit trebuie transformat sau deconstruit în semn(e) reprezentativ(e). Cititul, pe de altă parte, prioritizează sensul.² Capacitatea de a citi are, de fapte, foarte puțin de-a face cu abilitatea de a scrie.

Ce este, atunci, cititul? Răspunsul nu este simplu, deoarece actul citirii este schimbător, nu desăvârșit. Conform celei mai moderne definiții generale, cititul este, desigur, capacitatea de a da sens simbolurilor scrise sau tipărite. Cititorul „folosește simbolurile pentru a ghida recuperarea informațiilor din memoria sa și apoi folosește aceste informații pentru a construi o interpretare plauzibilă a mesajului scriitorului.”³ Dar cititul nu a reprezentat întotdeauna asta. Inițial, a fost simpla aptitudine intelectuală de a extrage informații vizuale din orice sistem codificat și de a înțelege sensul respectiv. Mai târziu, a ajuns să semnifice aproape exclusiv înțelegerea unui text continuu de semne scrise de pe o suprafață gravată. Mai recent, a inclus extragerea informațiilor codificate de pe un ecran. Și, fără îndoială, definiția cititului va continua să se extindă în viitor deoarece, oricărei alte aptitudini intelectuale, este, de asemenea, o unitate de măsură al progresului umanității.

Asemenea celor cinci simțuri ale noastre, citirea implică ceva extraordinar de unic, precum va ilustra următorul paradox.⁴ Jones a învățat să citească literele grecești, dar încă nu a învățat limba greacă. Andropolis a crescut vorbind greacă, dar nu a

învățat niciodată litere grecești. Într-o zi, Andropolis primește o scrisoare din Grecia și îl pune pe Jones să i-o citească. Jones poate rosti cu voce tare literele, dar nu le poate înțelege; Andropolis le poate înțelege, dar nu le poate rosti cu voce tare. În acest caz, cine citește de fapt? Răspunsul: amândoi împreună.

Cititul nu este doar atașarea sunetului la grafem, care apare doar la nivel elementar. Este implicat și înțelesul, și într-un mod fundamental. La un nivel superior de percepție, cititul poate avea singur un sens, fără să recurgă la sunet.

În asta se regăsește magia cititului.

Multiplele procese ale lecturii, așa cum a afirmat eminentul lingvist britanic, Roy Harris, „trebuie să fie în mod inevitabil corespunzătoare cu anumite scopuri culturale și să depindă de modurile de contrastare ale interpretării orale pe care o anumită cultură este posibil să le fi stabilit”.⁵ Prin urmare, ceea ce noi considerăm este „citat” în trecut este, de obicei, o comparație arbitrară bazată pe ce lectura înseamnă pentru noi astăzi. O asemenea judecată retrospectivă este invalidă pentru că, de-a lungul istoriei, citirea a însemnat diferite lucruri pentru multe popoare.

Originile sale sunt antice.

Cititul pare a fi asociat în mod superficial și eronat cu procese de observație precum vânatul, țesutul, fabricarea uneltelor, culegerea fructelor de pădure, recunoașterea feței și a genului și multe altele, prin care fluxul de date vizuale – formele, unitățile, tiparele, orientarea, secvențierea – este evaluat în grabă.

Specialiștii în comunicare recunosc cinci faze ale schimbului de informații: producerea, transmisia, recepția, stocarea și repetiția. Când scrierea este prezentă într-o societate, aceste cinci faze apar fie auditiv (cuiva îi este citit), precum în discursul rostit, fie vizual, încorporând simțul vederii (sau, în cazul oamenilor cu deficiențe de vedere, prin atingere). Citirea este deseori un proces sinestezic: însemnând că, deseori combină simțul vederii

cu simțul auzului. Cu toate acestea, cel mai important este faptul că auzul este în mod obișnuit evitat, lectura bazându-se doar pe vedere (sau atingere).

În consecință, sunt obținute două teorii conflictuale despre citit. Prima teorie, susținută de cei care cred că citirea este un proces exclusiv lingvistic, observă cititul drept un proces fonologic (referitor la sistemul de sunete ale limbajului) liniar care se desfășoară literă cu literă, grupând elementele limbii în unități mai ușoare de înțeles, până în momentul în care se realizează enunțarea și apoi înțelegerea. A doua teorie, sprijinită de cei care consideră că lectura este un proces semantic vizual, susține că grafemul sau forma grafică – fie logogramă (semn grafic care înlocuiește un cuvânt), silabogramă (semn silabic) sau o combinație de litere (semne într-un sistem alfabetic) – dă sens fără nevoia de a recurge la limbă. Cuvinte și fraze întregi, chiar și propoziții scurte, pot fi citite „dintr-o singură mișcare”, susțin promotorii acestei teorii; nu trebuie deconstruite în litere pronunțate individual.

Cu toate acestea, ambele teorii sunt corecte în sensul că fiecare abordează un nivel diferit de abilitate și/sau activitate de lectură. Acesta însemnând că, citirea elementară este într-adevăr un proces fonologic liniar, în timp ce citirea fluentă este un proces semantic vizual.

Alții au susținut că lecturile istorice timpurii, în special, au fost o „chestiune de a auzi scrierea cuneiformă, adică de a halucina la vederea simbolurilor sub formă de imagini, mai degrabă decât de la citirea, după definiția noastră, a silabelor”.⁶ Totuși, această teorie a „halucinației auditive” sfidează atât dovezile de laborator, cât și istoria cunoscută a scrisului: atât „urechea”, cât și „ochiul” necesită o recunoaștere egală a oricărei teorii despre citirea timpurie. Acest lucru se datorează faptului că actul este în realitate un proces cerebral extrem de complex, pe mai multe niveluri, care necesită simultan elemente fundamentale și unități

de ordin superior. Învățarea cititului pare a fi, cu siguranță, o activitate separată de citirea fluentă. Dar, deoarece citirea fluentă necesită frecvent recurgerea la stratageme de învățare – atunci când citiți un cuvânt necunoscut sau străin, sau un scris de mână, tipar, scenariu sau întreg sistem de scriere diferit –, la fel și învățarea cititului necesită la rândul ei recurgerea la stratageme vizuale avansate pentru interiorizarea tiparelor.

În acest fel, aparent, două tipuri de citire au fost obținute: citirea literală sau mediată (învățarea) și citirea vizuală sau imediată (fluentă). Fiecare persoană începe cu citirea mediată, atribuind un sunet unui semn. Cei mai mulți elevi progresează apoi către citirea imediată, atribuind în mod direct un sens semnului, apoi avansează la grupări de semne mai mari (propoziții scurte sau chiar fraze). După mai multe expuneri la un cuvânt sau o combinație de semne, un cititor ajunge să stabilească o legătură directă între semn și sens, ocolind cu totul sunetul. Doar acest lucru explică majoritatea lucrurilor pe care le întâlnim la citirea fluentă în rândul adulților.

Persoanele care citesc frecvent devin întotdeauna cititori fluenți, care apoi minimalizează sunetul și maximizează sensul.

Din pricina lipsei textelor lungi și a unui public care să citească, citirea, cum o cunoaștem astăzi, nu a existat înainte de Antichitatea clasică. Cei mai vechi cititori au observat bețele crestate sau socotelile dictate, oralul devenit vizibil. Foarte puțini oameni au avut motive să învețe să citească: doar cei care au dorit să verifice un calcul, să verifice o etichetă sau să identifice marca unui proprietar. În timp, recitatorii scribilor au intonat registrele de procese, scrisori, documente legale, imnurile de mulțumire și dedicațiile. Arhivele mari de lut și papyrus din Antichitate au apărut în cele din urmă, cu toate că au apărut întâi pentru a supraveghea și a autentifica calculele și contractele și pentru a stimula memoria celor care au reamintit marile istorisiri orale.

În primele sale milenii, „martorul nemuritor” a fost întruparea cuvântului rostit.

Primii cititori

Cu cât privim mai departe în trecut, cu atât mai dificilă devine noțiunea cititului.⁷ Sistemele de înregistrare primitive cuprindeau coduri cunoscute doar de un grup mic de practicanți. Pentru majoritatea oamenilor, „literatura” antică cuprindea doar ceea ce putea fi învățat pe de rost.

Citirea și scrisul nu au existat ca domenii de activitate autonome. Erau anexe minime ale vorbirii. Ambiguitatea era din abundență. Descifrarea mnemonicelor (tehnici de memorare) și a graficelor (afișaje picturale) poate fi, de asemenea, privită ca „citire”, deși într-un sens primitiv.⁸ Atât neanderthalienii, cât și *Homo sapiens* timpurii citeau creștăturile de pe oase care semnalau ceva important pentru aceștia – poate scorul unui joc, zilele sau fazele lunii. Și picturile rupestre au fost „citite”, acestea conținând informații semnificative, precum povestirile grafice. Triburile primitive citeau mesaje ilustrate lungi de pe scoarța sau pielea care puteau reda detalii deosebite. În multe societăți din trecut răboajele erau utilizate pentru calcule. Semnalele utilizate permiteau mesajelor simbolice să fie citite de la distanță: steagurile, fumul, reflexiile pe metale lustruite și alte instrumente. Incașii citeau modelele de noduri ale quipusurilor, codificate prin culori, pentru a ține evidența tranzacțiilor comerciale complexe. Polinezienii antici citeau înregistrările realizate prin șiruri de noduri și creștături pentru a-și comemora generațiile trecute. Toate aceste tipuri de „citire” implicau coduri prestabilite. Au transmis o semnificație cunoscută – fie o acțiune (precum în picturile rupestre), fie o valoare numerică

(precum în cazul scorurilor și al nodurilor) sau un nume (precum în cazul creștăturilor și al corzilor) – fără a îndeplini criteriile pentru scrierea completă.

În sensul său general, scrisul este „secvențierea simbolurilor standardizate (caractere, semne sau componente ale semnelor) cu scopul reproducerii grafice parțiale sau întregi a vorbirii umane, a gândirii și a altor lucruri”.⁹ Pentru că aceasta este o definiție limitativă a ceea ce sfidează limitele, minunea scrisului, s-ar putea să fie de preferat utilizarea „scrierii complete” în schimbul unui model de lucru, înțelegând acest lucru pentru a cuprinde îndeplinirea a trei criterii specifice:

- Scrierea completă trebuie să aibă drept scop comunicarea;
- Scrierea completă trebuie să conțină semne grafice artificiale pe o suprafață durabilă sau electronică;
- Scrierea completă trebuie să utilizeze semne care se raportează în mod convențional la articularea vorbirii (aranjamentul sistematic al sunetelor vocale semnificative) sau la programarea electronică într-un fel, astfel încât să se realizeze comunicarea.

Scrierea completă a parcurs un drum lung.

De mii de ani oamenii au folosit semnele simbolice pentru a înregistra cantități: cinci pietricele pentru cinci oi, de exemplu, fiecare pietricică fiind „citită” ca o oaie. Cu zece mii de ani în urmă, poporul azilian din Franța vopsea cruci, dungii și alte modele pe pietre pentru a fi citite ca un cod pentru ceva, sensul lor fiind pierdut acum. Jetoane mici de lut sau suprafețe cu diferite forme geometrice, linii, cruci, cercuri și alte modele au fost citite timp de vreo opt mii de ani în Orientul Mijlociu într-un sistem slab dezvoltat de contabilitate, fiecare jeton reprezentând unul dintre mărfurile date, modelul său identificând tipul mărfii.

În timp, astfel de suprafețe de lut din Mesopotamia au fost închise în „plicuri” de lut speciale, numite *bullae*, pe exteriorul cărora se găsea același model simbolic pentru a identifica marfa

dintr-o privire; de asemenea, pe suprafața lui era o secvență de puncte sau linii care indica o anumită cantitate. În cele din urmă, tăblițele de lut au ținut evidența în mod similar, utilizând și ele simboluri grafice pentru a reprezenta aceasta și alte elemente. Pe parcursul timpului, pictogramele au devenit standardizate și abstracte, dar și-au păstrat valoarea fonetică. O schimbare de paradigmă a avut loc atunci când scribii sumerieni au început să utilizeze fonetica sistematică, adică au coordonat sistematic sunete și simboluri (inclusiv pictograme) pentru a crea „semnele” unui sistem de scriere. Un model nu mai reprezenta marfa reală, cum ar fi o oaie, ci o valoare sonoră specifică.

Exploatarea conștientă a fonograficului în pictografic, realizată de către sumerieni, a fost cea care a transformat scrierea incompletă în scriere completă. Cititul sub adevărata sa formă a apărut atunci când o persoană a început să interpreteze un semn doar pentru valoarea sa, în cadrul unui sistem standardizat de semne limitate. Acum puteau fi redacte texte întregi, nu doar cuvinte izolate, însemnând că cititul nu mai era un transfer unu la unu (obiect la cuvânt), ci o secvențiere logică a sunetelor pentru a recrea limbajul uman natural. În locul citirii imaginilor, acum se citește limba.

Cele trei criterii pentru scrierea completă erau acum îndeplinite.

Semnul a devenit sunet – eliberat de referentul său extern – în Mesopotamia, în urmă cu 6000-6700 de ani. Ideea s-a răspândit repede, spre vest de Nil și est de Platoul iranian și chiar până la populațiile de pe fluviul Indus, unde limbile diferite și nevoile sociale diferite necesitau alte expresii grafice. Scrisul a fost recunoscut pretutindeni ca instrument neprețuit pentru acumularea și stocarea informațiilor: facilita gestionarea conturilor financiare, stocarea materialelor și transportul și prin intermediul lui au fost păstrate nume, date și denumiri ale locurilor mai bine decât memoria umană ar fi putut să le păstreze vreodată.

Toată „lectura” timpurie implică recunoașterea codului foarte simplu și a fost invariabil orientată spre sarcini.

Mesopotamia

Lectura a rămas mult timp un instrument primitiv în Mesopotamia. Primii cititori activi din lume au văzut doar un schelet de text gol (nume, marfă, sumă), al cărui control a servit la consolidarea oligarhiei. Scrierea sumeriană s-a dezvoltat „nu pentru a reproduce un discurs vorbit preexistent, ci pentru a memora informații concrete”.¹⁰ Acest lucru a dus, într-un timp scurt, la clasificarea realității în liste utile alcătuite din substantive (nume proprii și mărfuri), adjective (calități), verbe (acțiuni) și numere aranjate în coloane ușoare de înțeles, ele însele purtând sens prin orientarea lor. „Cititul” presupunea asamblarea logică a fărâmelor de informații conectate între ele, nu reconstituirea vorbirii articulate. Deși primele lecturi au fost probabil a scrierii incomplete, acestea au fost totuși „lecturi complete”. Spre deosebire de scriere, cititul nu este legat de limbă: cititul este mai ales vizual (nu oral) și conceptual (nu lingvistic).

În timp ce Egiptul și-a codificat semnele hieroglifice și hieratice timpuriu, și, prin urmare, și-a fosilizat sistemul de scriere, sumerienii au menținut un inventar liber și lejer cuprinzând aproximativ o mie opt sute de pictograme și simboluri timp de câteva secole.¹¹ A avut loc simplificarea și convenționalizarea și până la 2700-2350 î.Hr., cu tăblițele din Shuruppak, inventarul a fost redus la aproximativ opt sute de componente, cu o utilizare mai mare a scrierii în linii de text. În 2500 î.Hr., aproximativ, aproape toate elementele grafice din sistemul de scriere al sumerienilor au devenit sunete. Până în 2000 î.Hr., numai aproximativ 570 de logograme erau utilizate zilnic.¹²